

**УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЈА И АРХЕОЛОГИЈА**

ISSN: 1857-7342



**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
2010**

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЈА И АРХЕОЛОГИЈА**

Издавачки совет:

д-р Саша Митрев
д-р Кирил Цацков
д-р Зоранчо Малинов
д-р Звонимир Николовски
д-р Трајче Нацев
м-р Оливер Цацков
м-р Кирил Барбареев
м-р Верица Јосимовска
Елена Јосимовска
Александар Донски

Редакциски одбор:

д-р Кирил Цацков
д-р Зоранчо Малинов
д-р Звонимир Николовски
д-р Трајче Нацев
м-р Оливер Цацков
Александар Донски

Главен и одговорен уредник:

д-р Кирил Цацков

Единица на Универзитетот:

Институт за историја и археологија

Јазично уредување

Даница Гавриловска-Атанасовска
(македонски јазик)

Техничко уредување

Славе Димитров
Благој Михов

Печати

Печатница „2-ри Август“ - Штип
Тираж - 300 примероци

Редакција и администрација
Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип
Институт за историја и археологија
ул. „Крсте Мисирков“ бб
п. фах 201, 2000 Штип
Р. Македонија

СОДРЖИНА

Кирил ЦАЦКОВ Атентатот на генерал Михајло Ковачевиќ и воведувањето специјална полициска состојба во Штипско.....	5
Ванче СТОЈЧЕВ Македонскиот идентитет во античкиот период.....	11
Звонимир НИКОЛОВСКИ Неколку култни конституции од Кумановско.....	21
Зоранчо МАЛИНОВ Етничките процеси во североисточниот дел на македонскиот етнографски простор (прв дел).....	27
Стојан РИСТЕСКИ Каде дошол прво свети Климент во Кутмичевица?.....	39
Драган ЗАЈКОВСКИ Ранохристијанскиот црковен епископат во Македонија во IV век.....	47
Трајче НАЦЕВ Фортификацијата на доцноантичкиот град Баргала.....	55
Оливер ЦАЦКОВ Гимназиското образование во Штип меѓу двете светски војни.....	65
Страшко СТОЈАНОВСКИ Состојбите во Македонското револуционерно движење од потпишувањето на Мајскиот манифест до убиството на Тодор Александров.....	71
Ицо НАЈДОВСКИ Животот на Македонците во Австралија и неговата структура.....	81
Душан СИНАДИНОСКИ Македонците во извештајот на Комисијата за имиграција во САД во 1907 година.....	91
Гоце АНГЕЛИЧИН ЖУРА Традицијата на Јустинијана Прима во титулатурата на охридските поглавари.....	101
Ристо СТЕФОВ Сведоштва на некои од македонските „деца-бегалци“.....	107

Верица ЈОСИМОВСКА	
Добродетелот Константин Анастасов (Хаџи Костадин, логотет).....	117
Елена ЈОСИМОВСКА	
Штипските читални од XIX век како вистински културни центри.....	121
Александар ДОНСКИ	
Етно-културната засебност на античките Македонци во делото на Павсанија	127

ШТИПСКИТЕ ЧИТАЛНИ ОД XIX ВЕК КАКО ВИСТИНСКИ КУЛТУРНИ ЦЕНТРИ

Просветителството како европско, интелектуално движење кое го зафатило целиот XVIII век во Македонија, поради специфичните општествени, политички и културни услови започнува да се јавува дури во втората половина од XIX век. Поучени од европското искуство, пред сè од француските т.н. „книжевни салони“, граѓанската класа од Штип започнала сè повеќе да ја чувствува потреба за книга и читање. Овој граѓански слој, со свои доброволни прилози, започнал да формира места за интелектуални средби на младите т.н. „читалишта со библиотека“ уште пред 1860 година.

Во време кога се формирале „читалиштата“¹ за кои ентузијазмот бил голем, книгите, списанијата и весниците за голем дел од граѓаните биле скапи и недостапни. Доброволните прилози на граѓаните за купување на книги, списанија, весници и научна странска литература придонесле да се отвори патот до книгата и читањето за поширокиот круг на граѓани. Во читалните се читале весници обично групно, каде потоа се развивала дискусија и полемика за прочитаниот текст. Читалните не биле само места за читање и простор за чување на книги, весници и списанија, туку тие помагале да се одржуваат театарски претстави и други забави за членовите, да се формираат музички друштва, трибини, неделни училишта и други видови средби. Така „читалиштата“ станале вистински културни центри во кои се водела борба за афирмација на автентичната национална култура и национална слобода и независност.

Дека овде низ историјата се негувал култот кон книгата и писменоста, доволно е само да се проследат списоците со имињата на донаторите на средства за печатење, што ги содржи секоја книга поединечно, каде Штип и Ново Село убедливо се едни од најбројните. Исто така, и податокот дека штипјани со свои средства ја помогнале печатницата на дојранчанецот Теодосија Синаитски во 1838 год. во Солун, овозможува да се добие јасна

1) „Читалиште“ - дословен превод од бугарски јазик гласи „читална, читалница“. Читалиштата од XIX век биле институции кои функционираше со доброволни прилозина членовите и граѓаните. Тие истовремено биле и библиотеки и театар, место за забави на младите, неделни училишта, места за одржување на трибини итн.

слика за големата желба за прогрес на полето на културата и просветата.²

Прогресивните сфаќања на граѓанскиот слој придонесуваат во 1869 год. во Штип, и тоа од штипјанец, учителот Јосиф Ковачев да биде отворено првото класно педагошко училиште на Балканот. Тука во основа лежи податокот за штипското културно ниво. Според сведочењата на старите штипјани, писменоста во Штип, всушност, никогаш и не престанала, туку постоела од најраните векови и дека уште во почетокот на XIX век половината од штипското население знаело да чита и пишува.³

Со спомнувањето на ракописниот Минеј, што го поседувал учителот Димитар Белајана, напишан од даскал Георгиев во 1561 година, се споменува и професијата на авторот. Знаејќи дека зборот „даскал“ е архаично име за учител кое некои луѓе го користат и до ден-денес, лесно се доаѓа до заклучок дека каде имало учители имало и ученици. Вака многу полесно се прифаќа тврдењето дека писменоста во Штип е со вековна традиција.

Исто така, во Софрониевиот Кирјакодромион, сопственост на покојниот виден граѓанин Коцо Ѓурков, постоела белешка за постоење на стари книги и ракописи ни соопштува проф. Јордан Иванов.⁴

Од омраза кон славјанската писменост во почетокот на XIX век, грчкиот владиќа Јероним дал наредба сите стари книги и ракописи на старословенки црковен јазик во новоселската митрополска зграда да се соберат, по што своерачно ги запалил.⁵ Со тоа биле уништени древни старословенски книги и ракописи кои ученољубивите штипјани ги чувале како свое богатство. Од нив само две книги успеал да спаси учителот Белајана од кои едната е веќе споменатиот ракописен Минеј од 1561 год. Постојат сведочења дека повеќе видни штипски граѓани во своите домови имале богати библиотеки. Еден од нив бил и споменатиот учител Димитар Белајана.

Ако ги земеме предвид црковните библиотечни фондови кои датираат многу одамна, а се негувале како непроценливо богатство, честопати чувани и сокривани од злонамерниците и противниците на македонската писменост и домашните библиотеки на штипјани, доаѓаме до корените на штипското библиотекарство.

2) Кирил Пејчиновиќ „Годишник“ на Народната библиотека во Софија за 1924/ 25 год. Софија, 1926 год., стр. 213; Невенка Џумурова Јаватова, „Активноста на штипското читалиште Дејателност“, Школството, просветата и културата во Македонија” во времето на преродбата, МАНУ, Скопје 1978 год., стр.533-535.

3) Петар Завоев, „Град Штип“, Софија, август 1943 год. стр. 59; М. Антонова, в. „Брегалница“, год. I , бр. 1, Софија 30.12.1923 год.

4) Јордан Иванов, „Северна Македонија“, Софија, 1906 год. стр. 359.

5) в. „Право“, Цариград, 1873 год., бр. 40.

Библиотеката и дневникот - сопственост на учителот Белајана, за кои проф. Иванов тврди дека лично ги видел, биле дадени на чување кај стариот штипски публицист Никола Наумов, но потоа им се губи секаква трага.

Како продолжение на културните традиции на Штип, кој во однос на другите македонски и балкански градови имал примарна улога во просветата и школството, се наметнала потребата и од отворање на градско читалиште и библиотека. Впрочем, оваа идеја била мошне популарна некаде во шеесеттите години од XIX век, нарекувана како *нова искра на животот*. Во весникот „Право“ од 1873 год. за размислувањето за отворање на читалишта е напишано:

„Идејата за отворање на читалишта е родена пред десетина години. Тие треба да бидат домови за собирање на младите, за нивно меѓусебно запознавање, места за примена на народни и научни вистини, поддржувачи на неделните и мисните (мисни училишта доаѓа од зборот миса-предавање, беседа), настојатели на селските училишта и двигатели на новиот подвижнички дух“. Таквата идеја силно била одобрувана од американските мисионери: Кларк, Лонг и Хаскел кои давале голема поддршка за отворањето на читалишта.

Првата библиотека, една од првите во Македонија, а подоцна и читална, наменета за учениците и граѓанството била основана уште пред 1860 година во штипско Ново Село, покрај веќе постоечката црковна библиотека за која погоре стана збор.

Библиотеката била сместена во просториите на новоселското училиште, каде низ историјата се негувал култот кон книгата и писменоста. Со средства на црковно-школската општина, на чие чело стоел штипскиот првенец Хаџи-Костадин⁶, по изградбата на штипското Шпитале била изградена специјална зграда за градско читалиште, која во прво време била добродојдена и за театарски претстави. Овде на сцената членовите на читалиштето практикувале сценски да се изведуваат некои приказни за кои владеел голем интерес.

Зградата се наоѓала во центарот на градот, во тогашното Варош маало (градско маало), веднаш до единствениот хотел, најубавото здание во градот, познато како Хаџи-Костадинов ан. Долго време овој хотел бил познат како „Гранд Хотел“, а во XX век па сè до неговото уривање се викаше Хотел „Београд“. Денес на тоа место се наоѓа Домот на културата „Ацо Шопов“. Во таа зграда, во месец септември 1872 година ило отворено

6) Константин Анастасов, познат како Хаџи-Костадин Логотет го изградил штипското Шпитале, првата хоспитална установа во Источна Македонија и сиот свој имот, како црковен првенец, го подарил на црквата.

градско читалиште со библиотека под име „Дејателност“⁷⁾, со основна и единствена цел да се шири културата и просветата.

Оваа голема вест за штипската култура била објавена и во тогашниот периодичен печат. Така, цариградскиот весник „Право“ бр. 4, од 7 април 1873 година, објавува текст од писарот на читалиштето А. Д. Живков, испратен во јануари 1873 год., каде тој пишува:

„Господине редакторе на весникот ‚Право‘, пред 4-5 месеци во нашиот град се разбуди чувството за напредок меѓу нашите младинци и покрај големите пречки направивме едно мало читалиште под име ‚Дејателност‘“.

Во текстот се цитирани поименично сите донатори и висината на средствата што ги подариле. Најголема сума на пари дал чевларскиот еснаф од Штип (251 лира), потоа познатиот штипски добродетел Мано Панајотов (200 лири), кој и во претходните години на бедните ученици од Штип и Ново Село им купувал учебници и училиштен прибор. Интересен е податокот што на списокот се наоѓа и името на Јордан Хаџи-Константинов - Џинот, потоа штипскиот општински лекар Панде и многу други видни граѓани од што може да се заклучи дека формирањето на градското читалиште во Штип претежно било дело на штипјани.

Во весникот, буквално, од записникот се цитирани целите на читалиштето:

1. *„Првата цел била описменување на неписмените. За таа цел биле одбрани и задолжени петмина од членовите кои ќе ги описменуваат сите неписмени во градот.“*
2. *Материјално да се помагаат народните училишта во градот.*
3. *Да се грижи за обезбедување на наставнички кадар и за ширење на читалиштата по селата и описменување на селската младина.*
4. *Еден дел од собраните средства да се употреби за купување на книги, учебници, тетратки, моливи, пера и друг школски прибор за учениците од штипските и новоселското училиште.*
5. *Да се набават книги за библиотеката на читалиштето и ако се соберат повеќе пари за да се школува некое сиромашно дете во едно од поглавните училишта во европска Турција“.*

Читалиштето редовно на сите дарители им упатувало благодарност.

Така во весникот „Право“, со датум на дописот од 23 мај 1873 год., во име на штипското читалиште „Дејателност“ писарот А. Д. Живков им упатува јавна благодарност на Ефрем А. Печеников и К. Бабамов за

7) „Дејателност“ во превод значи „активност“.

подарените книги.⁸

Во литературата среќаваме податоци дека читалиштата од тоа време работеле според свој Устав. Со нив управувало Настојателство кое го сочинувале: претседател, потпретседател, благајник, подблагајник, писар и тројца советници. Работното време им било преку целиот ден. Така во чл. 26 стои: „*Читалиштето ќе добива познати европски весници, чл. 27 ќе купува о еден примерок од секоја новоиздадена книга*“.⁹

Читалиштето имало и свој печат, на кого биле запишани сите потребни генералии. За овој печат нашиот сограѓанин, познатиот публицист Петар Завоев, дава сведочење во својата книга „Град Штип“ објавена во 1943 год. На стр.86 тој вели дека тој печат се наоѓал кај некогашниот директор на штипските училишта, новоселецот Христо Поп-Коцев, кој тогаш живеел во Варна. Тој печат најверојатно би можел да се најде и сега ако се побара кај неговите потомци кои најверојатно знаеле да го зачуваат.¹⁰

Главна подлога за читалиштата или нивна претходница било отворањето на неделните или празничните училишта, каде во недела или празник членови на еснафите и трговците се собирале на Кружок. Со доаѓањето на Јосиф Ковачев за учител во Штип и другите македонски градови, дејноста на читалиштата се зголемила.

Јосиф Ковачев во празничните денови организирал предавања на разни популарни теми, претежно револуционерни, како што се темите за обединувањето на Италија, американското востание, биографии на револуционери како: Гарибалди, Мацини и други. Отворил неделни курсеви за описменување на возрасните, а трговците ги упатувал како да ги водат трговските книги и сметководството. Исто така, во него се читале весници и разни книги и списанија. Се дискутирало за разни актуелни прашања. Повеќемина младинци биле членови на еснафите или трговците. Од истиот тој кружок подоцна се образувало читалиштето.¹¹ Неделните училишта во почетокот ја играле улогата на читалишта, а подоцна читалиштата ја презеле улогата на неделните училишта. По една година од отворањето на градското читалиште, на 2 септември 1873 година и во штипско Ново Село е отворено читалиште при постоечката училишна библиотека, пред сè со заслуги на Јосиф Ковачев и солунскиот

8) в. „Право“ III бр.17-18, Цариград, 14 јули 1873 год.; Стилијан Чилингиров, „Блгарски читалиште преди освобождението“, Софија, 1930 год. стр. 456.

9) Невенка Цумурова Јаватова, цит. дело.

10) Фотографија од печатот објави Баждаров во својата книга „Из македонската земја“ во Софија во 1926 год. стр. 71.

11) в. „Славјански глас“, г. XV, кн.. 1-4 , стр. 39 , Пантелеј Бацов, „Спомени“, Софија, 1921 год..

учител Александар Захариев.¹²

Инаку, интересно е да се каже дека токму членовите на читалиштето во просториите на читалната започнале да ја негуваат и театарската дејност уште во втората половина од минатиот век изведувајќи драматизирани приказни, како што се: „Геновева“, „Страданијата на царевиќ Алексија“, „Божјиот угодник“ и други.¹³

Веднаш по Првата балканска војна во 1912 год., во Штип како државен чиновник е испратен Ефтим Ангелов Спространов, кој е избран и за претседател на штипското читалиште, сега со ново име „Просвета“.¹⁴

Интересно е да се каже дека просториите на читалиштето и театарот во 1914 год. непосредно пред Првата светска војна биле користени и како кино сала. Во нив хотелиерот, газда Саво Тодоровиќ, за штипската публика го прикажува првиот нем филм.¹⁵ Но набргу потоа почнува Првата светска војна кога голем дел од културните традиции во Штип потполно замираат.

За крај, би сакала да ја изразам својата голема благодарност до Универзитетот „Гоце Делчев“ - Штип за покажаниот интерес да го објави овој многу значаен текст за штипската историја, заради тоа што истиот веќе беше објавен во монографијата на Народната библиотека „Гоце Делчев“ - Штип, издадена по повод 60-годишниот јубилеј, но таму случајно или намерно, целиот текст е објавен по моето име, како автор на текстот, никаде не се спомнува.

12) Изложение на македонската дружина, стр. 7, читано на годишното собрание на бугарското читалиште во Цариград 1874 год.; Илија Бобчев „Македонските Бугари и бугарската народна просвета“, Софија, 1922 год. стр.16.

13) Спомени на Даме Груев, книга 4, стр. 19, Софија, 1927 год.; Тодор Маневиќ, ракопис, Спомени на стари штипјани во сопственост на авторот. Љ. Лапе, „Избрани текстови“, Скопје, 1965 год. стр. 158.

14) БИА, Софија, фонд 290, Досие на Ефтим Спространов, писмо до неговиот син Марко.

15) Тодор Маневиќ, „Театарската дејност во Штип“, стр. 2, текст во ракопис во сопственост на авторот.